

ПРИКАЗИ И БИЉЕШКЕ

О ПСАЛТИРУ ЂУРЂА ЦРНОЈЕВИЋА 1494. ГОДИНЕ

— Поводом репринт издања —

Псалтир је богослужбена књига, односно једна од библијских књига старог завјета, која се састоји од пјесама, или псалама. Прочита се у току седмице читав, а за вријеме Великог поста два пута у седмици. На словенски језик први су га превели Ђирило и Методије.

Псалми, од грчке ријечи *псалмос* — првотнo је значило звецкање по струнама инструмената, а касније означава пјесму која се изводи уз пратњу харфе, похвалне пјесме, старозавјетне религиозне пјесме и молитве. Предање каже да их је створио старојеврејски цар Давид. Укупан број псалама је 150 подијељених на 20 катизми* а свака катизма на три „славе“ или антифона који се завршавају доксологијом „Слава Отцу и Сину и Светому Духу“. Слиједи молитве послије сваке катизме и девет (9) библијских пјесама које се пјевају на јутрењу.¹

Првотни текстови нијесу сачувани. Облик који је дошао до нас но-

си трагове каснијих периода. Псалми су постали познати у грчком преводу због чега је и сам зборник псалама добио грчки назив „псалтерион“, У старохришћанском пјевању псалми су се изводили наизмјенично од два хора. У средњем вијеку псалми су служили као основа за химне, тропаре и друге слободне музичко-поетске обраде.

Од 14. вијека на текстове псалама почињу се писати вишегласовна музичка дјела. Најбољи примјери псалама јављају се у професионалној музици као први лирски жанр који је нашао широку примјену у народном животу. Музичка дјела за хорова али и за један глас уз инструменталну пратњу писали су на текстове псалама најпознатији западноевропски и руски композитори, углавном у форми концерата.²

Псалтир с посљедованијем настао је касније у словенским земљама због оскудице богослужбених књига.

Поред псалама садржи часослов,** мјесецослов с тропарима*** и кон-

* Катизма је један од 20 дјелова псалтира. Катизме су црквене пјесме које се смију пјевати сједећи (Речник српскохрватског књижевног и народног језика, IX, Београд 1975, 339).

¹ В. Мошин, Литургијске књиге источне цркве, Енциклопедија ликовних умјетности, III, Загреб, 1964, стр. 200.

² Большая советская энциклопедия, кн. 35, второе издание, Москва, 1955, стр. 225.

** Часослов садржи непромјенљиве дјелове богослужја дневног циклуса и неке молитве. Постањак часослова приписује се св. Сави Освећеном.

*** Тропар — касногрчки, *тропариион*, грчки *трепо* — обраћати се. У православној цркви молитвени стихови, пјесмопјевање у част празника или светог. (Большая сов. энцип., т. 43, Москва, 1956, 285).

**** Кондак од грчке ријечи *конгакион* — кондак, кратка пјесма у част „светог“, у већини случајева двосложна.

дацима**** и друге службе, молебствија, акатисте***** а понекад и скраћени октоих. Осим тога, у Псалтир су уношена и разна тумачења светих алегоријског значења сваког стиха у односу на Нови завјет. То је такозвани „Толкови Псалтир“. Псалтир је у словенским земљама дуго био једна од основних књига за учење. Најстарији познати псалтири су: руски Чудовски псалтир из XI в. Болоњски псалтир из XIII в. из Охрида илуминирани српски Минхенски псалтир из XIV вијека, и коначно, штампани Псалтир с посљедованијем из Црнојевића штампарије из 1494. године.

Дакле штампарско умјеће Јоханеса Гутенберга из Мајнца, које се проширило свијетом „попут ватре“, када се већ у Гутенбергово доба штампало у двјеста шездесет европских градова, није мимоишло ни Црну Гору. Већ тада, пред сам крај XV вијека у смирај 1494. године, тачније, мјесеца септембра, 22. дан на Цетињу „повељенијем Ђурђа Црнојевића смјерени монах Макарије от Црној Гори, при свеосвјештеном митрополиту зетском кир Вавили, списа књигу глагољему Псалтир с посљедованијем“ односно „састављен бист Псалтир“ јер је „всако писание богом д’хновено и полезно“, каже се у поговору и предговору ове књиге.

Познато је да прве штампарне књиге у свему слиједи средњовјековне рукописне књиге, чак и у појединостима: Употреба скраћеница, лигатура, материјал на коме су штампане, распоред страница, илуминација, опрема и тд, због чега понекад штампана књига подсјећа на средњовјековне пергаментске кодексе. Отуда и констатација Д. Медаковића³ да цетињска издања представљају највећи домет штампарске умјетности у раздобљу ћириличких инкунабула под стручним руководством свештеника, добија сасвим реалну основу.

**** Акатист — посебна врста византијских црквених пјесама за прославу Христа, Богородице, празника и светиља на посебном молелствију. (В. Мошин, н. дј., 200).

³ Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, САН, Посебна издања, књига СССIX, Београд, 1958, 27—28.

⁴ В. Мошин, *О Псалтиру Црнојевића* (додатак репринт издању), Цетиње, 1986, 4.

⁵ Д. Медаковић, н. дј. 95.

* Пасха је један од главних празника у јеврејској и хришћанској религији.

Псалтир развија графичка рјешења која су стечена приликом штампања Октоиха првогласника, а која несумњиво упућују на Венецију.⁴ Многобројни иницијали који се виšekратно понављају представљају главно орнаментално богатство књиге. Међутим, овдје ваља нагласити да 27, 57, 83, 86, 114 и 116. псалм умјесто правих иницијала имају обична црвена велика слова. „Остала слова цетињског Псалтира израђена су у духу српских рукописа XV века“,⁵ нарочито у написима поглавља.

Црнојевића Псалтир с посљедованијем испод заставица са иницијалима Ђурђа Црнојевића почиње предговором о постанку Псалтира. Од другог листа слиједи предговор Св. Василија Великог као увод за први псалм и проповиједи архиепископа Евсевија и Јована Златоустог. Испод заставице са ренесансном мрежом од 8. листа почиње прва катизма и први псалм. Затим се ређају свих 20 катизми и 150 псалама. Након 150. псалма наводи се 151. псалм без наслова у коме Давид говори о својој младости.

У другом дијелу Псалтир садржи 9 старозавјетних Мојсијевих пјесама по типу тзв „канона“, „тропаре по непорочнах“, акатист Богородице на вечерњи пете недјеље поста, службу акатисту Јована Претече, молебствије („параклис“) Богородици и св. Николи, посљедованија, пасхалију* с луновником према преради Ђурђа Црнојевића, црквени календар септембарске године с тропарима за празничне дане, календар великопосног и ускршњег круга, часослов по уставу Саве Јерусалимског „слово учитељу на Пасху“ Јована Златоустог и поговор из два дијела на последње три стране. Први дио поговора саставио је Ђурђе Црнојевић, а други јеромонах Макарије, који је „рукодјелисао“ Црнојевића издања.

У овој књизи веома је успјешно изведено двобојно штампање. Текстови почињу иницијалима такође у црвеној и црној боји. Папир на коме је Псалтир штампан вјероватно је италијанског поријекла, а професор Мошин је утврдио на њему два водена знака с њиховим идентичним варијантама.

Оригинални примјерци псалтира Црнојевића су права рјеткост. Познати су сљедећи примјерци: један у Љубљанској Народној и универзитетској библиотеци, један у Народној библиотеци Србије под бројем 41, један у Музеју српске Патријаршије и један у Манастиру Пиви. У литератури се помињу још: један примјерак у Публичној библиотеци у Лењинграду, у Москви код Шћапова и у српском манастиру Крушедолу на Фрушкој Гори,⁶ затим примјерци у Дечанима, православној општини у Чајничу, у Софији три примјерка, у Кембриџу (приватна збирка) и у Загребу у Повјесном музеју Хрватске.⁷ Позната су још два примјерка и два листа у Београду,⁸ и три примјерка у манастиру Хиландару.⁹ У новије вријеме пронађено је још неколико примјерака. Дакле, свега тридесетак примјерака уопште.

Ради тога са задовољством треба поздравити труд Централне народне библиотеке СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“ са Цетиња и Цанкаријеве зложбе из Љубљане који су фототипски издали Псалтир са посљедовањем Ђурђа Црнојевића из 1494. године. Тако су на достојан начин обиљежили предстојећу 500-ту годишњицу прве штампане књиге у Црној Гори. Ово репринт издање Псалтира представља 12. књигу вриједног колектива Централне народне библиотеке са Цетиња и главног уредника др Душана Маргиновића. Књига се појавила 1986. године и штампана је у 650 нумерисаних примјерака, чиме се омогућава даље истраживање и проучавање рјетких Црно-

јевића издања. Факсимил Псалтира с посљедовањем је одштампан у Тискарни Људске правнице у Љубљани и у многоме се приближује оригиналном предлошку. Међутим, морам упозорити и на неке грешке које су се поткрале при слагању овог репринт издања, које је састављено из предлога из Народне и универзитетне књижице у Љубљани и Народне библиотеке Србије у Београду. Наиме, у 9-том псалму изостављен је један лист, а уметнут унутар псалма 11 гдје не припада. У псалму 48. након ријечи **Безаконие пети**. . . додат је један лист са текстом који припада псалму 49. у којем је изостављен.

Дא се уочити да се од средине 17. псалма, (до краја књиге) одакле је вјероватно текст узет из другог предлошка, слова прилично разликују од слова из првих 16 псалама (односно 18 листова). Чак су и редови дужи, негдје и за цио центиметар, мада су стари штампари о томе итекако водили рачуна. Можда је овдје у питању прештампано издање Псалтира? Но и поред свега књига својом опремом и изгледам оставља утисак старине сличан оригиналу. Нарочито импресивно дјелује повез, дрвене корице увијене у кожу са златотиском отиснутим грбом Ђурђа Црнојевића на њима. И на поткорници такође. гдје је дат и наслов књиге.

Сматрамо да су издавачи добро урадили што су веома стручни коментар уз псалтир акалемика Владимир Мошина изложили у засебну брошуру да се не би нарушила цјелина и композиција књиге.

Текст Мошина је објављен на српскохрватском и енглеском језику под насловом „О Псалтиру Црнојевића“ (додатак уз репринт издање Псалтира с посљедовањем 1494), обима 20 страна и четри стране прилога. У свом коментару Мошин даје врло прегледно садржај, опис и литературу о Псалтиру, као и

⁶ И. Каратаев, Описание славяно-русских книг напечатанных кирилловскими буквами, Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, Том XXXIV, Вр. 8, стр. 13.

⁷ М. Бошњак, Славенска инкунабустика, Загреб, 1970, 168.

⁸ Катарина Мано-Зиси, Српске инкунабуле из београдских збирки, Археографски прилози 1, Београд, 1979, 195-196.

⁹ Аница Назор, Псалтир с посљедовањем Ђура Црнојевића 1494, Слово, 37, Загреб, 1987, 208.

преглед историјских прилика у Црној Гори у вријеме када је штампарија радила. Он наводи податке о свега седам сачуваних примјерака Црнојевића Псалтира. Међутим, промакла му је информација да су последњих година дати подаци о десетак новопронађених примјерака, што су нам презентирали Аница Назор из Загреба и Катарина Мано-Зиси из Београда.

Иначе, бројна је литература о издањима Црнојевића шампарије, међу њима и о Псалтиру. Многи научници су се интересовали књигама изашлим из ове штампарије. Да поменем само нека имена: Д. Медакловића, Ђерђа Сп. Радојичића, Љ. Стојановића, већ поменутог В. Моштина, В. Јагића, Св. Радојичића и др. Прошле године у издању, такође Централне народне библиотеке са Цетиња објављена је Библио-

графија о ћирилском штампарству штампаријама и књигама XV, XVI и XVII стољећа аутора Боривоја Маринковића, па је то прилика да се сви заинтересовани могу детаљно информисати о литератури која третира ова питања.

И на крају да закључимо: тиме што су у самим почецима европског штампарства свесловенским (црквенословенским) језиком и ћириличким писмом у Црнојевића штампарији штампане прве књиге дат је огроман допринос историји културе свих словенских народа уопште. Овим и другим репринт издањима Црна Гора и Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић“ са Цетиња подигли су својеврстан споменик овој штампарији.

Божидар Шекуларац

ТОМИСЛАВ КРАЉАЧИЋ, „КАЛАЈЕВ РЕЖИМ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (1882 — 1903)“

„Веселин Маслеша“, Сарајево 1987, стр. 567

Монографија Т. Краљачића „Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882 — 1903“ прва је цјеловита студија о једном незаобилазном времену босанскохерцеговачке прошлости. О Б. Калају и његовој владавини у Б и Х написано је мноштво краћих јединица (махом публицистичког жанра) које немају научне вриједности. Стога су, углавном, прихватани судови познатог народног трибуна и књижевног ствараоца Петра Кочића. Кочићеви сљедбеници у Краљевини Југославији наглашавали су више просветитељску страну (нарочито у вријеме ресорног министра Светозара Прибићевића). То је утицало да се о Калајевом периоду створи поједностављена и често крива представа. То је имало утицаја на југословенску историографију. „Историјска школа“ Стојана Новаковића почивала је на коришћењу приоритетне архивске грађе о појединим историјским проблемима (па и Ка-

лајевој владавини у Босни). Стога није могла бити примијењена, јер архивска грађа о Калајевом режиму није била доступна. Први озбиљнији покушај научне синтезе (на основу литературе) дао је Анте Малбаша у раду „Хрватски и српски национални проблем у Босни и Херцеговини за вријеме режима Бењамина Калаја“.

Формирањем Катедре за историју на Филозофском факултету у Сарајеву и Института за раднички покрет Босне и Херцеговине, као и развојем архивских институција у Сарајеву, проширена су сазнања о Калајевом режиму. Међутим, још увијек је изостала његова цјеловита обрада. Појавом монографије Хамдије Капићића „Херцеговачки устанак 1882. год.“ (посебно његовом изузетно вриједном анализом „анатомије аустроугарске власти у Босни и Херцеговини од 1878 — 1882. године као „корпус сепаратум“ у Двојној Монархији“), историогра-